

4H I TRÄDGÅRDEN

GÅRDS- OCH TRÄDGÅRDSSKÖTSEL

– HANDBOK –

För vem?

För dig som är över 14 år och som vill arbeta med olika gårds- och trädgårdsskötselarbeten.

Vad?

Du lär dig bland annat sköta en gräsmatta, plantera träd och buskar, anlägga en köksträdgård och planera en blomrabatt. Målet med kursmodulerna är att ge baskunskaper och färdigheter i de här arbetena.

Hur?

Kursmodulerna genomförs i en riktig arbetsomgivning under ledning av professionella i branschen. Som metod används "att lära genom att göra". I handboken finns information som fungerar som ditt stödmaterial.

Redan efter en kursmodul kan du få sysselsätta dig med de arbeten du lärt dig, via 4H-föreningen. Då du fullbordat alla kursmoduler, har du möjlighet att sysselsätta dig med många olika slags gårds- och trädgårdsarbeten.

Foto: Pixhill.com

Materialet baseras delvis på den finskspråkiga handboken Pihatyö (Suomen 4H-liitto) och är översatt och bearbetad till svenska.

Redaktion: Harriet Sundholm, Petra Sundholm, Petra Ingo

Text: Petra Sundholm och Harriet Sundholm

Pärmbild: Pixhill.com

Översättning och ombrytning: Rabbe Sandelin

Utgivare: Finlands svenska 4H 2014

Tryckeri: Oy Fram Ab

Materialet finansieras med stöd av Waldemar von Frenckells stiftelse

INNEHÅLL

Säkerhetsinformation	4
MODUL 1: Gräsmattan	5
Allmänt om att anlägga en gräsmatta	5
Att anlägga en gräsmatta	5
Gräsfrön	6
De viktigaste gräsväxterna	6
Skötsel och klippning av gräsmattan	6
Maskiner och apparater för skötsel	6
MODUL 2: Träd och buskar	8
Olika plantor	8
Plantering	8
Planteringsavstånd för träd och buskar	9
Beskrivning av träd	9
Löfträd	9
Lövfällande buskar	10
Häckar	10
Barrträd och barrbuskar	11
Barrträdshäckar	11
Fruktträd – äpple, päron, körsbär	12
MODUL 3: Plantering av blommor och deras skötsel	16
Sommarblommor	16
Ettåriga sommarblommor	16
Förkultiverade blommor	17
Ettåriga klätterväxter	17
Tvååriga sommarblommor	18
Fleråriga växter – perenner	18
Blomlökar	19
MODUL 4: Köksträdgården	21
Planering av köksträdgården	21
Gödsling	21
Plantering	21
Skötsel av köksträdgården	23
MODUL 5: Bärträdgården	24
Trädgårdsbär	24
Vinbär och krusbär	24
Hallon	25
Jordgubbe	25

SÄKERHETSINFORMATION

(INGÅR I ALLA KURSMODULER)

Fäst uppmärksamhet vid följande säkerhetsaspekter

- ✿ För att använda **maskiner och apparater** behöver du alltid sakenlig handledning. Följ de instruktioner som ges, meddela om fel och brister samt ta hand om maskinerna och apparaterna på ett korrekt sätt. Då du utför gårdsarbeten, beakta möjligheten att maskinerna kan välta, olika faromoment med skärblad o.s.v. Gå noggrant igenom maskinens bruksanvisning och kräv att bli instruerad.
- ✿ På sommaren är det nödvändigt att **skydda sig för solen** och ta hand om vätskebalansen. Se till att det finns tillräckligt att dricka på arbetsplatsen. Skydda huvud och hud, och använd solkräm vid behov.
- ✿ Lär dig från början **ergonomiskt riktiga arbetsmetoder**. Beakta speciellt lyft och arbeten som kräver repetitiva rörelser. När du lyfter tunga saker, som jordsäckar och stenar, använd rätt lyftteknik. Lyft med benen, inte med ryggen!
- ✿ Undvik att utsätta dig för **vibrationer** under lång tid. Arbeten som orsakar dessa är till exempel gräsklippning och de flesta moment som inbegriper handverktyg (t.ex. trimmer).
- ✿ Använd **personlig skyddsutrustning** om det är påkallat. Arbetsledaren ansvarar för att skaffa dem. Använd lämpliga skyddskläder och arbetshandskar vid gårdsarbeten, samt vid behov andningsskydd (damm), skyddsskor och hörselskydd.
- ✿ Vid gårdsarbeten gäller även **kemikaliesäkerhet**. Många ämnen som används kan vara skadliga. Läs varningstexterna och instruktionerna på förpackningarna. I misstänkta fall, skaffa fram säkerhetsdatabladet (det skall företagen tillhandahålla). Bränslen, oljor, smörj- och rengöringsmedel samt gödsel och liknande ämnen kan vara farliga för människor, egendom (brandsäkerhet) eller omgivningen. Ta i beaktande olika kemikaliers doseringsanvisningar samt eventuell åldersgräns för användning av kemikalierna.
- ✿ **Miljöskyddet** ligger på allas vårt ansvar. Se till att återvinning sker och att problemavfall tas omhand.
- ✿ Beakta **avvikande naturfenomen** då du arbetar. Till exempel under åskväder kan blixtar och störtregn orsaka faromoment vid gårdsarbeten. Arbetsledningen ger råd om hur man skyddar sig under åskväder. Kom ihåg att fråga om råd och instruktioner, om saken inte tas upp i början av arbetet.

MODUL 1: GRÄSMATTAN

Under kursmodulen lär du dig:

- ✓ **Anlägga en gräsmatta**
- ✓ **Sköta en gräsmatta**
- ✓ **Använda säkra arbetsmetoder**
- ✓ **Serva gräsklipparen och trimmern**

Allmänt om att anlägga en gräsmatta

En hållbar gräsmatta får du genom att anlägga grunden omsorgsfullt och genom att välja förstklassiga frön. Det lönar sig inte heller att så gräs under buskar och perenner, eftersom gräsmattan suger kraft från de andra växterna. På en naturtomt där terrängen till exempel består av tallskog, ser naturlig växtlighet ofta bättre ut än en gräsmatta. Ett enhetligt område för gräsmattan är lättare att sköta.

Bästa tidpunkten för att anlägga en gräsmatta är på våren eller sensommaren. Man kan också så sent på hösten precis innan marken fryser – då gror fröna på våren.

Att anlägga en gräsmatta

- 1 Avlägsna stenar, stubbar, rötter och dylikt från marken. Jämna ut marken på ett sådant sätt att lutningarna vetter bort från byggnaderna p.g.a. vattenavrinningen. Då undviker man gropar som samlar vatten.
- 2 Blanda in jordförbättringsämnen, kalk och gödsel i jorden. Närmare instruktioner hittar du i branschlitteraturen.
- 3 Bred ut jorden och jämna ut den till ett cirka 20 centimeter tjockt lager. Täta ytan med en vält. Mindre ytor kan jämnas ut med flatsidan på en kratta.
- 4 Dela gräsfröna i två högar. Gör en jämn sådd genom att först så längsgående, och sedan tvärgående. En för tät sådd kväver gräsmattan, en för tunn sådd ser inte bra ut. Reservera 2–3 kg fröblandning per ar (100 m²). På paketet ges exakta mått för den aktuella fröblandningen.

- 5 Täck fröna genom att lätt kratta in dem i ytmyllan, täta än en gång med välten. Att täta jorden hjälper till att bibehålla fukten.
- 6 Bevattna sådden medan fröna gror (cirka tre veckor) med spridare så att inte alla gräsfrön samlas på ett ställe. Efter att fröna grott bör man se till att marken hålls fuktig, ända tills gräsmattan börjar växa ordentligt. Använd för bevattning helst en sprinkler som sprutar jämnt och lätt. Det lönar sig att vattna om kvällarna då avdunstningen är som minst. Vattna ordentligt, motsvarande cirka 20 mm regn, så att rötterna växer djupt.
- 7 Klipp gräsmattan då den är torr och klipp högst en tredjedel av längden i taget. Gör det helst på kvällarna då avdunstningen är som minst. En gräsmatta är som bäst då den är 3–4 cm hög. Lämna klippet kvar på gräsmattan om det obemärkt faller in i växtligheten. Om klippet är långt eller det finns stora mängder, kan du kompostera det eller använda som täckning under träd och buskar. Håll gräsklipparens brett skarpt. Ett trubbigt brett river grässtråna och då blir snittytan brun och ful. Använd en grässax eller en trimmer på ställen som du inte når med gräsklipparen.

TIPS!

- ✓ **Du får mer fart på groendet genom att breda ut en fiberduk över den nysådda gräsmattan.**

Gräsfrön

För en vanlig hemträdgård, välj en fröblandning som innehåller 2–3 olika grässorter. Ta i beaktande mikroklimatet (soligt, skuggigt, torrt, fuktigt). På förpackningen hittar du noggranna sår mängder.

De viktigaste gräsväxterna

- ✿ Rödsvingel sprider sig lätt, klarar med sina djupa rötter torka och nöjer sig med torftigare växtunderlag.
- ✿ Ängsgröe blir grön tidigt på våren och klarar bra vintern. Den gör underjordiska utlöpare, så ängsgröe lappar på där det uppstått bara fläckar i gräsmattan.
- ✿ Rödven blir tidigt grön om våren.
- ✿ Engelskt rajgräs används i vissa blandningar, eftersom det växer fort och därmed skyddar långsammare arter under deras grodd. Klarar dåligt vintern eller slitage.
- ✿ Fårsvingel och hårdsvingel trivs speciellt på torra områden.
- ✿ Vitklöver växer lågt och med många utlöpare, och är hållbar. Den passar på karga områden, men kan inte ensam fylla ut större ytor. Vitklöver är bäst på områden som inte används aktivt. Vitklöverna ger fläckar, är kall och hal och lockar bin.

Skötsel och klippning av gräsmattan

- 1 Räfsa på våren bort löv, ogräs och mossor.
- 2 Under våren och sommaren klippas gräsmattan 1–2 gånger i veckan, enligt tillväxt. Klipp helst då det är uppehållsväder. En lämplig klipphöjd för de flesta grässorter är 3–4 cm. Under torra perioder kan klipphöjden lämnas högre, så att gräsväxternas tillväxtställena skyddas från solen. Det lönar sig att under olika klippomgångar klippa gräsmattan längsgående, och sedan tvärgående. Under hösten växer gräsmattan långsammare, och man behöver inte klippa så ofta.
- 3 Under heta perioder, vattna gräsmattan tillräckligt så att den inte blir tråkigt brun och bränd. Kontrollera med en regnmätare att bevattningen motsvarar 20 mm regn.

4 Att ta bort mossor är för många en årligen återkommande irritation. Mossan börjar erövra plats från gräsväxterna, om jorden är för tät och saknar näring, eller om växtplatsen är för skuggig och fuktig. Redan på förhand skall du se till att upprätthålla växtkonditionen genom att regelbundet toppdresa med lite sand och organiskt material. Med regelbunden kalkning förhindrar du försurning och förbättrar markens kornaktiga struktur. Man kan kalka närsomhelst, även på vintern. Under vintern stör kalkningen inte användningen av gräsmattan, vilket sker under växtperioden. Kalka gräsmattan med några års mellanrum.

5 Gödsla gräsmattan på våren och hösten. På våren skall man få gräsmattan att växa kraftigt, och besegra mossan. Höstgödslingen förbättrar gräsmattans övervintring. Gödselsammansättningen är viktig med tanke på övervintringen och hur växtperioden kommer igång påföljande år. På våren används kvävehaltig gödsel. På hösten gödslar man med höstgödsel som innehåller fosfor och kalium, men inte kväve.

Maskiner och apparater för skötsel

Den vanligaste maskinen för skötsel av en gräsmatta är gräsklipparen. Man kan klippa gräs med en maskin som man skuffar, en maskin som drar själv, eller en maskin som man kör.

I samband med att man servar klipparen ska motorn vara avstängd.

Be ägaren visa dig hur gräsklipparen fungerar innan du börjar använda den.

Praktiska övningar

1. Träna användningen av gräsklipparen

- » Att tanka gräsklipparen
- » Att starta gräsklipparen
- » Att klippa gräs
- » Att rengöra gräsklipparen
- » Att förbereda gräsklipparen för vinterförvaring

2. Träna ovan listade moment även med en trimmer

3. Bekanta er med instruktionsböckerna

MODUL 2: TRÄD OCH BUSKAR

Under kursmodulen lär du dig:

- ✓ Känna till olika träd och buskar samt kraven på växtplatserna
- ✓ Olika planterings- och skötselåtgärder för träd och buskar
- ✓ Att använda sekatorer, grensaxar, sågar och andra arbetsredskap

Olika plantor

Plantor säljs som krukodlade eller jordklumpsplantor – både förpackade eller med bara rötter, det vill säga så kallade barrotsplantor. Innan du köper plantorna, kontrollera i vilket klimatologiskt område de växer bäst. Finland är indelat i åtta odlings- eller växtzoner baserade på hur kall vintern är, hur lång växtperioden är och hur varmt det är. Zonrekommendationen berättar hur långt i norr plantan framgångsrikt kan odlas. Ett gynnsamt mikroklimat kan medföra att en växt klarar en till två zoner högre än rekommenderat. Tänk på att om du läser rikssvensk trädgårdslitteratur, lägg till 1-2 växtzoner.

- ✿ Plantor i krukor har vuxit en växtperiod i sina drivkrukor. Rotklumpen hålls intakt då den skyddande krukans tas bort vid planteringen.
- ✿ Plantor med nätklump är på förhand förpackade plantor, vars rötter skyddas mot uttorkning i en torv-sandblandning ihopknuten med ett nät. Nätet förhindrar att rotklumpen går i bitar.
- ✿ Plantor med bara rötter säljs utan skydd runt rotsystemet. De här plantorna skall vara utan blad och befinna sig i viloläge.

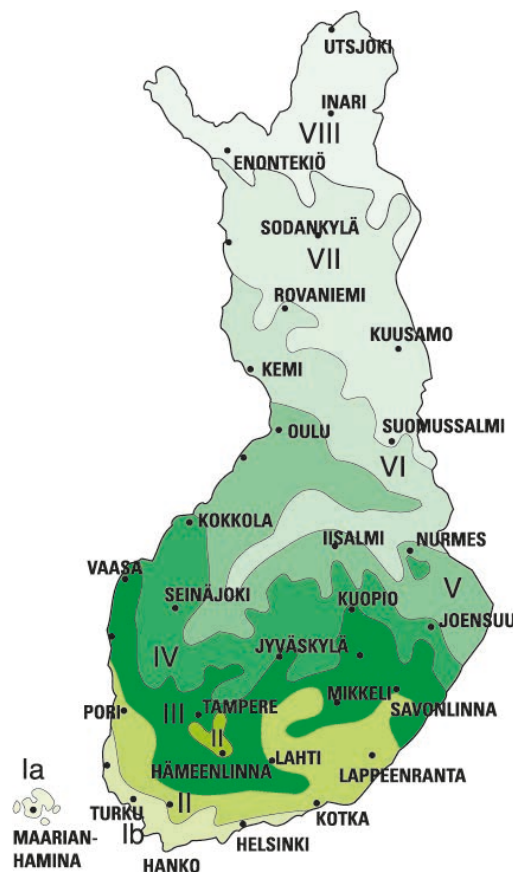

Foto: Rabbe Sandelin

Plantering

Plantor i krukor eller nätklumpar kan planteras från våren till hösten, det vill säga under hela växtperioden. Förpackade plantor och plantor med bara rötter, främst buskar, och på våren rabattrosor, finns att tillgå på våren under april och maj, och på hösten under oktober-november.

- 1 Vattna krukplantor och plantor med rotklump ordentligt före planteringen. Sänk ner plantor med bara rötter eller förpackade plantor i ljumt vatten några timmar.

- 2 Före du planterar ett träd, gräv en tillräckligt djup grop, och gör med järnspett hål för stödkäpparna. Gör stödkäpparnas hål så att käpparna pekar utåt från plantan. Efter att du knutit om träd och käppar med ett band som i en åtta står de rakt, och plantan får tillräckligt stöd. Ett träd behöver en grop som är 50–80 cm djupt och 80–120 cm brett. En buske behöver en grop som är 50 cm bred och djup. Häckplantor planteras i en sammanhängande 50 cm djup och bred dikesgrävning.
- 3 Ta bort krukan eller förbandet kring en planta med rotklump. Går nätet lätt att avlägsna så tas det bort men om det finns risk att skada rötterna lämnas det kvar. Planteringsgropen är tillräckligt djup, då rotsystemet ryms in i gropen utan att det blir trångt.
- 4 Fyll gropen med jord som du grundgödslat. Plantera träd på samma djup de haft tidigare och buskar 5–10 cm djupare.
- 5 Täta jorden lätt genom att trampa och vattna rikligt (20–30 l/träd) och 10–20 l/buske). Plantorna behöver inte vattnas ofta, bara man ger mycket vatten varje gång. 1–2 bevattningar per vecka räcker.
- 6 Över plantans rotområde kan du strö till exempel barkflis som håller jorden luftig och skyddar från avdunstning. Samtidigt förhindrar du att ogräs börjar att växa.
- 7 Om det är ett litet träd (under en meter), behöver det nödvändigtvis inte stöd för att hållas upprätt. Om trädet är stort, lönar det sig att placera två stödkäppar i linje med stammen. Stöd stammen med band som går i en åtta via stödkäpparna och stammen. Det skall vara spänt, men banden får inte skava sönder barken. Kontrollera stödbanden med jämna mellanrum och förnya vid behov. Om trädets krona får röra sig fritt i vinden, växer trädet fortare och nya rötter förankras bättre i marken. Om man stöder trädet för mycket utvecklas inte rötterna tillräckligt bra, och trädet kan falla eller knäckas då stöden tas bort.
- 8 Innan vintern kommer, skydda lövträdens stammar från harar och sorkar med för ändamålet lämpade nät, galler eller liknande.

Planteringsavstånd för träd och buskar

TRÄD

- stora 12–15 m
- medelstora 8–10 m
- små 5–7 m

BUSKAR:

- stora 2–3 m
- medelstora 1–2 m
- små 0,75 – 1,25 m
- tomtavgränsning 50–80 cm
- häck som skall klippas 30 cm

Beskärning av träd

Beskärningen påverkar växtens välbefinnande och utseende. Vissa växter klarar en kraftig beskärning, andra kan inte beskäras just alls. Det lönar sig att beskära växter (som tål beskärning) ofta och lite i taget – då ser växterna omskötta ut hela tiden och börjar inte växa vilt. Då behöver man inte ”stympa” dem vid en senare beskärning.

Det är viktigt att du känner till växtens egenskaper. Buskar beskärs helst under tidig vår, då vätskeströmningen är låg innan knopparna öppnas. Alla träd mår bäst av att beskäras på våren eller under den så kallade JAS-perioden (juli, augusti, september). Speciellt träd som har riklig savstigning eller gummiutsöndring under våren – bland annat björk, lönn, körsbär och plommon – bör beskäras på sensommaren.

Döda grenar kan man plocka bort året om, både från träd och buskar. För beskärningen behöver du en grensax och en såg. Använd som hjälp en stege eller en såg på extra långt skaft.

Lövträd

Ett fullväxt prydnadsträd behöver i allmänhet beskäras mycket lite. Då lövträd beskärs skall man tänka på trädkronans form. Försök skapa en luftig och proportionell trädkrona. Om trädet inte har plats att växa naturligt, är det planterat på fel ställe.

För att försnabba rotutvecklingen behöver ett växande träd så stort lövverk som möjligt, vilket ger energi. Därför skall man beskära ett nyplanterat träd så lite som möjligt. Ta bort konkurrerande toppskott och skadade eller döda grenar. Gallra bland grenar som växer allt för tätt. Gör beskärningen i samband med planteringen. En planta som köpts i kruka behöver sällan beskär-

ras vid planteringen, beskärningen är gjord redan på plantskolan.

UNDERHÅLLSBESKÄRNING

Inled underhållsbeskärningen då trädet slagit rot ordentligt, cirka 1–3 år efter planteringen. Kontrollera trädets kondition årligen. Om du skött om trädet bra i början behövs bara lite beskärning i framtiden. Ta bort konkurrerande toppskott och grenar som växer in i kronan, växer för tätt, skavar eller korsar varandra, samt skadade och döda grenar.

Om trädet beskurits för hårt växer det på vissa träd ut vattenskott. De kan tas bort från stammen genast efter midsommar och vattenskott i trädkronan kan gallras. De här grenarna växer ut från vilande knoppar under barken. Jämfört med riktiga grenar sitter de mycket löst på stammen.

Lämnar du grenstumpar förhindrar du beskärningssåret från att växa igen. Beskär alltså grenar nära stammen så att det inte uppstår stumpar, men spara grenkragen, som är den tjockare delen mellan stammen och grenen. Beskärningssåret växer över från grenkragen. Kontrollera att beskärningssåren inte blir för stora.

Lövfällande buskar

Lövfällande buskar delas in enligt sina tillväxtegenskaper i två grupper. Nästan alla buskar, som spireor eller berberis, skjuter bra skott och

kan beskäras till marken, så kallad förnygringsbeskärning eller uppbyggnadsbeskärning. Andra buskar skall däremot beskäras genom gallring, eftersom de skjuter få skott eller inga alls (så kallad underhållsbeskärning). Hit hör till exempel forsythior och bukettapel. Från alla buskar skall man ta bort skadade, döda eller allt för tätt växande grenar. Beskär buskarna så att deras naturliga form bevaras.

FÖRYNGRINGSBESKÄRNING

Gör en uppbyggande beskärning på våren, även för plantor som skaffats på sommaren eller hösten. Nyplanterade buskar beskärs genom att kapa skotten 10–20 cm ovanför den första förgreningen. Med den uppbyggande beskärningen får man busken att förgrena sig vackert. Buskplantor med rotklump eller i kruka är oftast redan förgrenade då de köps, och behöver ingen beskärning.

UNDERHÅLLSBESKÄRNING

Underhållsbeskärning för buskar inleds några år efter planteringen. Ta varje år bort döda, skavande eller skadade grenar, ända från roten. Att regelbundet ta bort gamla grenar håller busken luftig och gör att busken åldras långsammare. Arterna skiljer sig från varandra, så ta alltid reda på hur underhållsbeskärningen skall ske för ifrågavarande buske.

Häckar

Häckar planteras ofta som prydnadshäckar eller för att förhindra insyn. Till små gårdar passar på ett naturligt sätt till exempel spireor, som klarar av att beskäras till marken årligen, och som blommar på samma års skott. Även måbär passar på en mindre gård. På stora gårdar passar friväxande häckar, som häggmispel eller doftschersmin.

FÖRYNGRINGSBESKÄRNING

En uppbyggande beskärning görs alltid på våren. Beskär plantorna på 10–15 cm höjd. På det sättet förgrenas busken nertill och häcken blir tät.

UNDERHÅLLSBESKÄRNING

Beskär buskarna varje år. Beskär försommarens tillväxt genast efter midsommar, lämna kvar 10–20 cm ny tillväxt. Beskär häcken från sidorna så att den smalnar av uppåt. Då blir det lättare att klippa den, och den övre delen skuggar inte skotten nertill. Jämna av sensommarens tillväxt

Foto: Rabbe Sandelin

nästa års vår, före löven slår ut. Då häcken nått önskad höjd, lämna kvar bara ett par centimeter ny tillväxt varje år.

Barrträd och barrbuskar

Barrväxter kan inte som lövfällande buskar förnyas genom att skära ner dem till marken. Klipp bara bort förfrusna eller sjuka grenar. Från barrväxter med en stam, ta bort konkurrerande toppskott. Av toppskotten på den buskliknande bergtallen kan man beskära ungefär hälften kring midsommar – då växer den tätare. Blir man tvungen att

skära bort en gren av ett barrträd ska alltid en liten grenstump lämnas kvar. Detta till åtskillnad från lövfällande träd där det INTE ska lämnas kvar någon grenstump.

Barrträdshäckar

Med barrträdshäckar görs ingen uppbyggande beskärning eller föryngringsbeskärning. Börja beskärningen av barrträdshäcken kring midsommartid samma år som den planteras. Jämna då ner försommarens tillväxt. Om eftersommarens tillväxt varit stor, jämna den även påföljande års

vår, innan tillväxten sätter igång. Beskär bara sidorna under uppväxten. Lämna några centimeter av årets skott, annars blir inte häcken grön. Beskär kronan först då häcken nått den höjd som eftersträvas. Forma häcken så den smalnar av uppåt.

Fruktträd – äpple, päron, körsbär

Fruktträden är, förutom att vara nyttoväxter, trädgårdens prydnadsträd som blommar vackert under försommaren. Plantera samma arts olika sorter i närheten av varandra på gården, så att de producerar skörd genom att pollinera varandra. Av äpplen är till exempel Transparente blanche en bra pollinerare.

De populäraste fruktträden är äppelträd. Andra vanliga träd är körsbär, plommon, krikon och päron. Till en liten gård lönar det sig att välja lågväxande fruktträd, t.ex. plommon, körsbär och familjeäppelträd. Ett familjeäppelträd är ett träd där man vanligen ympat in 3 - 4 olika äppelsorter på en grundstam.

PLANTERING

Plantera fruktträden på ett soligt men skyddat ställe. Gör en grundgödsling före planteringen med en mångsidig gödselblandning som lämpar sig för vår- eller höstplantering. Kalka jorden ordentligt där fruktträden skall växa. Fruktträd trivs då jordens pH är 6–6,5.

- 1 Gräv en planteringsgrop som är 80–120 cm bred och 50 cm djup. Gropen kan ha formen av ett fat, eftersom de viktigaste rötterna växer direkt under markytan.
- 2 Blanda noggrant in gödsel i planteringsjorden på hela djupet.
- 3 Om fruktträdet är mycket stort, slå in två stödkäppar i botten på planteringsgropen före planteringen.
- 4 Ta bort plastpåsen och nätet (dvs. om nätet går att lossa utan att rötterna skadas, om inte så tränger nog rötterna igenom) från de s.k. förpackade plantorna. Ta bort plastkrukan om plantan vuxit i kruka.
- 5 Placera plantan mellan stödkäpparna och lägg lite mylla i gropen.
- 6 Vattna rikligt, 10–20 l/planta direkt i planteringsgropen. Låt vattnet sättas och fyll sedan på med resten av myllan.
- 7 Spänn fast plantan i stödkäpparna på ett ställe längs med stammen, så att kronan kan

röra sig fritt. Bandet får inte strypa stammen. Vattna till sist plantan omsorgsfullt. Plantera trädet på en liten kulle, eftersom ny planteringsmylla sättnar med tiden och sedan når samma nivå som markytan. Jorden kring rötterna på ett träd som växer på en kulle värms också fortare om våren.

- 8 Håll jorden jämnt fuktig då trädet rotar sig åtminstone 2–3 veckor efter planteringen.

- 9 Skydda stammen från harar och sorkar under vintern. Ta bort de olika skydden till sommaren, så inte fukt bildas på stammen i värmen.

BESKÄRNING

Beskärning och att böja grenarna, är viktigt under fruktträdets första år. Det påverkar stort kvaliteten och storleken på kommande skördar. Äppel- och päronträd kan beskäras under tidig vår innan knopparna slagit ut, men plommon- och körsbärsträd skall beskäras på sensommaren på grund av gummiflödet. Unga äppel- och päronträd i uppväxtskedet kan också beskäras mitt i sommaren. Målet är att skapa ett träd med tydlig stam. Grenarna skall fördelas jämnt på olika sidor av stammen.

Om du riktar en gren vågrätt, slutar grenarna växa på längden, och de behöver inte beskäras. Ju mer du måste beskära ett ungt fruktträd, desto snabbare accelererar tillväxten och skördeåldern skjuts på. Kronan blir öppen och ljus då grenarna är vågräta och det igen påskyndar skörden.

PLANTERINGSBESKÄRNING

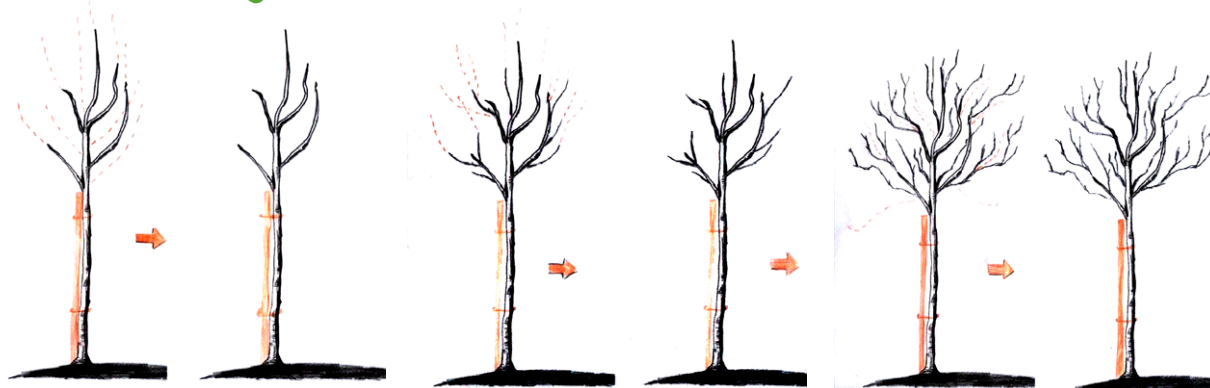
Var varsam då du beskär fruktträd (liksom andra lövträd) i samband med planteringen. Konkurrerande toppskott skall tas bort liksom döda och skadade grenar. Gör den uppbyggande beskärningen i samband med planteringen.

UNDERHÅLLSBESKÄRNING

Syftet med den underhållande beskärningen är att styra trädets tillväxt i rätt riktning samt bibehålla det luftigt och produktivt när det gäller skörd. Plommon- och körsbärsträd kräver oftast inte mer än att konkurrerande toppskott tas bort, liksom döda, skadade, skavande och inåtväxande grenar.

Fruktträdets ungdomsår sträcker sig fram till att den första skörden blir färdig, eller knappt fem år (beroende på sort). Under denna period

Beskärning av kronträd

1:a årets beskärning

Välj ut 3-4 huvudgrenar placerade spiralfORMAT runt stammen och med så trubbiga grenvinklar som möjligt. Ett rakt uppåtriktat toppskott utses och konkurrentskott tas bort. Både huvudgrenar och toppskott kortas in. Första årets formbeskärning är i stort sett lika för äppel, päron, plommon och körsbär.

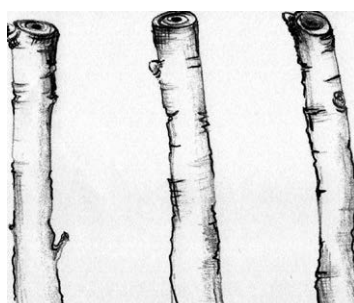
2:a årets beskärning

Huvudgrenarnas tillväxt kontrolleras. Eventuellt har nya skott som passar bättre växt ut och kan användas som krongren istället. Sidogrenar väljs och för tätt sittande skott avlägsnas eller kortas in ovanför en utåtriktad knopp. Huvudgrenar och knopp kortas in något.

3:dje och följande års beskärning

Fler huvudgrenar får plats vartefter trädet växer på höjden. Håll lämpligt avstånd mellan dem, solljuset måste få komma till överallt längs grenarnas översida. Vid mycket kraftig tillväxt kortas huvudgrenar och topp. I övrigt får trädet från och med nu växa fritt med undantag för nödvändig gallring och att man vid behov släpper fram nya huvudgrenar. När trädet nått önskad höjd kortas toppen in så att snittet läggs strax ovanför översta huvudgrenen.

Att korta in långskott

A

B

C

A. Rätt format snitt.

B. För långt ifrån knoppen (ögat).

C. För nära, knoppen kan skadas.

skall du arbeta fram ett välformat, luftigt grensystem. De övre förgreningarna på äppel- och päronträdens basgrenar behöver inte beskäras ifall man vänder ner grenarna. Det är skäl att ta bort skavande grenar, grenar med skarpa vinklar eller inåtväxande grenar. Ta årligen bort konkurrerande toppskott. Beskär kronskotten med en tredjedel de första åren. Sträva från början till att hålla trädet ganska lågt, för att underlätta skörden. När det gäller prydnadsträd behöver man oftast inte beakta detta.

Då trädet börjar ge skörd minskar tillväxten av nya grenar. Beskär fruktträd fortsättningsvis varje år. Gallra bort torra och skadade grenar. Ta vid behov bort konkurrerande toppskott och beskär överlänga skott. Lämna inte stumpar, eftersom rötsvampar kan komma åt att skada trädet den vägen. Lämna dock kvar grenkragen.

ATT BÖJA NER GRENAR

Grenarna hos många äppel- och päronträd växer kraftigt uppåt. Det lönar sig att böja ner dem, då undviker du onödig beskärning. Böj dem på våren till ungefär 90 graders vinkel. Använd ett brett band eller varför inte nylonstrumpor (inte snören som skaver in i barken). Bind fast banden i stammen så att de inte lossnar då kronan rör sig i vinden. Banden kan också förankras i marken med tråkilar. På sensommaren eller följande år när grenarna förvedats tas förbanden bort. Ett- eller tvååriga grenar är mjuka och kan förvedas i nya ställningar.

BESKÄRNING AV ETT GAMMALT ÄPPELTRÄD

Ta bort döda och skadade grenar. Gallra en tät krona, så att också lägre grenar får ljus. Beskär grenarna så att inga stumpar uppkommer. För att såret skall läka skall du ändå lämna grenkragen kvar. Ta hellre bort många små grenar än en stor. Skärsåren skall vara så små som möjligt, så inte ett gammalt träd lider för mycket av beskärningen. Fördela beskärningen av ett gammalt träd på 2–3 år, annars kan skörden lida, eller trädet till och med dö. Ibland är det klokare

att plantera ett nytt träd, om ett mycket gammalt träd inte kan förnygras.

GÖDSLING

Gödsla äppelträd försiktigt. Gödsla skördemogna träd varje vår med kompost, mängden beror på hur välbrunnen komposten är (dvs. hur lång tid komposten fått stå) eller med en färdig vårgödselblandning (läs förpackningens anvisningar). För unga träd halva gödselmängden.

Sprid gödseln jämnt över rotsystemets (grenverkets) radie eller använd dig av precisionsgödsling. Vid precisionsgödsling, gör med järnspett hål på det område som trädets krona täcker.

Gödsla fruktträd då skörden börjar med ett medel som är lämpat för höstgödsling. På detta sätt säkrar man nästa års skörd och förbättrar vinterhärdigheten.

SKYDD

Skydda fruktträden från gnagare i god tid på hösten. Unga träd skyddas bäst med galler eller ett stamskydd.

SORTER

Äpplen mognar beroende på sort under olika tider, från augusti till oktober och man talar därför om sommar-, höst- eller vinteräpplen. Sommaräpplen är ätbara så fort de mognat. De håller inte speciellt länge efter skördandet. Skörda vinteräpplena i oktober före de mognat fullt ut och innan vintern sätter in, även om de skulle tåla lite frost. Vinteräpplen blir läckrare under lagring och rätt lagrade är de ätbara ännu i januari-februari.

För att ge några exempel på goda ätäpplen kan nämnas bland annat Pirja (sommar), Huvitus (sommar), Maikki (sommar), Transparente blanche (sommar) Kaneläpplen (höst) Lavia (höst) Pekka (höst) Antonovka Safranoje (vinter) Farmors juläpple (vinter) och Sariola (vinter).

Mer information om olika sorter får du från plantskolan, trädgårdsbranschens tidningar, trädgårdslitteratur och från nätet.

Foto: Nina Holmlund

Foto: Imelin Nymän

Tips!

- ✓ Om du gallrar bland äppelkorten under år med riklig skörd, ger det en skörd av högre kvalitet och även större äpplen.
- ✓ Plocka höst- och vinteräpplen direkt från trädet och behandla dem som ägg. Inga skavanker får uppstå, då lider lagringsegenskaperna direkt.

Praktiska övningar:

1. Bekanta er med olika arbetsredskap (sekatör, grensax, såg etc.) med vilka beskärning, sågning och andra skötselåtgärder görs.
2. Träna på hur arbetsredskapen skall användas på rätt sätt.
3. Träna på att tillverka ett växtstöd

MODUL 3: PLANTERING AV BLOMMOR OCH DERAS SKÖTSEL

Under kursmodulen lär du dig:

✓ **Känna igen olika blommor som planteras vid gårdsplanen**

✓ **Planera rabatter och plantera blommor**

Sommarblommor

Med sommarblommor avser man växter som blommor en sommar. De växer från frön som sås på våren, blommor på sommaren, producerar frön och vissnar då frostnätterna kommer. Sommarblommor kan du använda för att fylla ut perennrabatterna. Sommarblommorna ger också färg till områden med gröna träd och buskgrupper och piggar upp grönsakslandet. Av sommarblommor kan man göra vackra arrangemang i krukor, balkonglådor eller amplar. Hemligheten bakom frodig tillväxt och imponerande blomning är att känna till de olika arternas växtegenskaper och krav. Information om olika arter hittar du i trädgårdsböcker och kataloger, som bland annat finns i trädgårdsaffärer. För tilläggsinformation kan man även söka på olika webbsidor på nätet.

Sommarblommorna delas in i fyra grupper

- ✿ Ettåriga sommarblommor
- ✿ Förkultiverade blommor
- ✿ Ettåriga klätterväxter
- ✿ Tvååriga sommarblommor

Ettåriga sommarblommor

Plantorna kan köpas i trädgårdsaffärer, torg och marknader under maj-juni. Med de inköpta plantorna kan man enkelt förvandla en gård eller en balkong till en blomstrande trädgård.

MARKEN

En rabatt med sommarblommor skall i medeltal ha ett 25 cm tjockt jordlager. Kompostjord är bra för sommarblommor, krukor, amplar och balkonglådor. I trädgårdsaffärerna hittar du också färdigt gödslad jordblandning. Grundgödslingen tar dock slut på några veckor. Efter det måste

du minnas att i bevattningsvattnet tillsätta gödsel. I botten på en kruka eller en låda skall du sätta ett lager lättgrus för att jämna ut fukten om växterna är placerade så att de kan bli utsatta för regn. Kärlet skall också ha hål i botten, så överlopps vatten rinner ut.

PLANERING

Från det stora sortimentet sommarblommor kan man planera spännande kombinationer och roliga mönster. Då man väljer växter lönar det sig att beakta placeringen och fundera om krukans skall placeras på ett soligt eller skuggigt ställe. Det är en god idé att på papper rita upp en skiss som visar växternas placering samt blommornas och bladens färg om man anlägger en större plantering. Det säkraste sättet att få en vacker grupp är att välja ett fåtal huvudfärger och runt om placera olika närliggande nyanser. Genom att i planteringen välja komplementfärger, som rött och grönt eller blått och orange, blir blomgruppen mer levande.

PLANTERING

Plantera sommarblommorna i början av juni (rekommendation: efter 10.6) då risken för frostnätter sannolikt är förbi. Violer tål bäst köld.

Vattna plantorna innan du planterar dem. Planteringsavståndet varierar beroende på växtens storlek.

Stöd höga växter genast i samband med planteringen.

Bevattna plantorna direkt efter planteringen.

Då du planterar i krukor, lådor eller amplar är storleken på kärlet viktig, eftersom jorden torkar fort i en alltför liten kruka och näringsämnen lakas ut. Rekommenderad storlek är 1,5–

2 liter per planta. För växter som växer kraftigt, till exempel pelargoner, skall man reservera tre liter jord per planta.

Plantera låga växter längs kanten och höga i krukans mitt. Lämna tillräckligt med plats för bevattning och tillväxt.

SKÖTSEL

Vattna 2–3 gånger i veckan, gödsla regelbundet. Speciellt i krukor och lådor lakas näringsämnen fort ur, så tillsätt gödsel i bevattningsvattnet redan ett par veckor efter planteringen. Välj antingen färdiga gödselblandningar eller organiska alternativ. Ta bort visnade blommor och blad i dåligt skick, så de inte stör blomningen och rensa ogräs ur blombänkar. De flesta sommarblommor når sin finaste blomning först i juli, och om hösten är varm, kan de blomma ända in i oktober. De första kalla nätterna förstör blommorna. Om man vet att kalla nätter är på väg, kan man skydda blomningen genom att täcka blommorna med fiberväv.

Förkultiverade blommor

Förkultiverade blommor kan du driva upp själv i hemförhållanden. Efter den så kallade förkultiveringen (förödling som sker inomhus) planterar man ut plantorna då frostnätterna är förbi. Växter, som inte annars skulle hinna blomma i vårt klimat (till exempel pelargon och lobelia) kräver förkultivering. Många förkultiverade blommor kan säs på friland i maj-juni (till exempel blåklint och ringblomma).

PLANERING

Då du planerar sådden ta i beaktande växternas höjd och färger. Ett grönsaksland kan du gränsa av till exempel med tagetes som ger färg och piggat upp ett i övrigt grönt land. Tagetes anses dessutom motverka en del ohyra. Balkongen eller terrassen får snabbt grönska med rosenböner och luktärter.

DIREKT SÄDD PÅ FRILAND

Då du sår på friland skall marken vara lucker, näringsrik och varm.

Förbättra jorden med gödslad och kalkad växtorv eller kompost.

Undvik att bearbeta marken för mycket, så den inte torkar ut. Blanda jorden med en grep, avlägsna ogräs och jämna ut marken.

Så fröna i rader, så att ogräs och plantor kan

separeras redan i början av tillväxten.

En sårad kan du göra till exempel med kratans skaft.

Om jorden är torr kan man vattna i såraden före man sår.

Så små frön på ungefär 0,5 centimeters djup. Vissa frösorter skall inte täckas alls, och stora frön sätts på cirka 2 centimeters djup. Avståndet mellan raderna skall vara 15–20 cm. Följ anvisningarna hur du sår på fröåsen.

Bevattna till sist fröna med en vattenkanna med sikt.

Bred ut en fiberduk över sådden. Den försnabbar groendet, bibehåller fukten bättre och skyddar mot frost.

FÖRKULTIVERING

Förkultiveringen lyckas bra inomhus vid ett soligt fönster. För att fröna skall gro behöver de fukt och värme. Den lämpligaste temperaturen är ca. 20 grader (beroende på tillgången av ljus). Växter som kräver förkultivering är bland annat petunior, amaranter och lejongap.

Fröna säs i mars i till exempel plastburkar (tomma mjölkpaket går också).

Använd som såjord en blandning av torv och sand och täck efter sådden burken med ett fuktigt hushållspapper eller ett hålförsett plast.

Då sådden börjar gro, duscha regelbundet med en sprayflaska. Då det blir för trångt i lådan skola om, dvs. plantera plantorna i enskilda krukor.

Vänj plantorna vid utomhusluften före den slutliga planteringen på friland. Dagtid kan du ställa ut plantorna utomhus för att härdas och sedan ta in dem till natten.

SKÖTSEL

Det viktigaste är att vattna regelbundet så att plantorna hålls fuktiga. Gödsla likaså regelbundet, enligt anvisningar på förpackningen.

Då plantorna blivit större gallras de så att varje planta får det utrymme den behöver. Det slutliga plantavståndet är 10–15 cm, beroende på växtens storlek.

Över en halv meter höga växter måste stödas i ett tidigt skede.

Ettåriga klätterväxter

Även bland klätterväxterna finns ettåriga arter. De kan säs direkt på växtplatsen, men en större och vackrare klätterväxt får du genom förkultivering av plantorna inomhus. Ettåriga klätterväx-

ter är bland annat svartöga, luktärt, klockranka, indiankrasse och rosenböna.

Tvååriga sommarblommor

Tvååriga blommor utvecklar under den första sommaren en övervintrande bladrosett och blommor först därpå följande sommar. Efter blomningen vissnar växten. Vissa växter fröar av sig så rikligt på växtplatsen, att blomningen verkar ske varje år.

Så fröna på friland i juni. Då marken fått tjäle, täck över bladrosetten med ett lätt barktäcke. Tvååriga sommarblommor är till exempel stockros, bukettviol, månviol och borstnejlika.

Tips!

- ✿ Gula blommor lockar till sig bladlöss och skyddar på så sätt odlingsväxterna.
- ✿ Tagetes anses som en bra samplanteringsväxt på grund av att växten håller olika skadedjur på avstånd.
- ✿ Många av de förkultiverade blommorna är ätbara. Till exempel ringblomma eller indiankrasse kan användas i sallad eller frysas in i isbitar.

Fleråriga växter – perenner

Perennerna är fleråriga växter med grässtjälk vars delar ovan jord vissnar på hösten helt eller delvis. Även lök- och knölväxterna hör till perennerna. Varje art har egna individuella krav, så den som anlägger en grupp bör känna till

olika arters blomningstidpunkter, färger, växthöjder och kraven på växtplatsen. Det viktigaste är att en perennabänk inte blir alltför brokig. Tilläggsinformation får du från trädgårdsböcker, växtkatalogerna i trädgårdsaffärerna och trädgårdssidor på webben.

PLACERING AV EN PERENNARABATT

Centrala platser i trädgården passar bäst för en perennarabatt, för då kan alla beundra färgerna och formerna. Välj sådana ställen i trädgården där det är lämpligt att anlägga en perennarabatt, både med tanke på läget och jordens sammansättning.

Om den centralaste delen av trädgården är en stenig höjd eller en klippa, kan man planera ett stenparti med så kallade stenpartiväxter som klarar sig med lite och mager jord.

MARKEN

Marken för perenner skall ha ett lager jord på i medeltal 40 cm. Jorden skall vara av god kvalitet, och den får inte innehålla ogräs eller rötter. Den bästa marken utgörs av jord med innehåll av sand, som dränerar bra. Gör en basgödsling innan du planterar växterna.

PLANERING AV EN PERENNARABATT

Välj perenner som lämpar sig för växtplatsen (markens beskaffenhet, ljus och skugga). För att underlätta valet, rita upp planen på papper. Beakta i planen eventuella andra växter som redan finns på platsen, buskar och träd i närhe-

Foto: Rabbe Sandelin

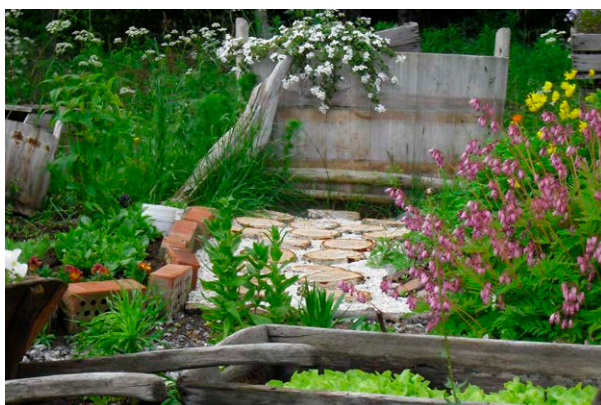

Foto: Mia Gull

ten, växternas form och färger, och en gruppering enligt växthöjd. Välj först huvudperennerna, som kommer att dominera rabatten. Välj sedan de övriga växterna som ska passa in i rabatten. Om det uppstår luckor, välj till sist utfyllnadsväxter. En perennagrupp ser intressant ut hela växtperioden, om man väljer växter som blommar under olika perioder.

PLANTERING

Våren och hösten är bästa tiden att plantera perenner. Perennernas säljs nästan alltid som planter i kruka, så de kan planteras hela säsongen.

- 1 Vattna plantorna före plantering med ljumt vatten, ta bort plastkrukan.
- 2 Placera plantorna på den tilltänkta planteringsplatsen så att man ser att växtavståndet är tillräckligt.
- 3 Börja med att vattna rikligt i planteringsgropen och plantera därefter växterna på samma djup de hade i odlingskrukan. Använd en liten planteringsspade.
- 4 Börja planterandet från mitten, ut mot kanterna.
- 5 Vattna plantorna rikligt genast efter planteringen. Kratta jorden lucker och jämna ut med krattan.

SKÖTSEL

- 1 Bevattna direkt på rotområdet så att jorden tätas kring rötterna. Vattna regelbundet och vid behov.
- 2 Avlägsna ogräs regelbundet. För att inte ogräs skall hinna sprida sig, dra upp det innan det hinner fröa av sig.
- 3 Större perenner behöver stöd. Använd växtstöd eller knåpa ihop ett eget konstverk av vide.
- 4 Putsa rabattkanterna fram till gräsmattan med en spade eller ett gräskantjärn.
- 5 En basgödsling av planteringsjorden räcker den första sommaren. Inled skötselgödsling våren därpå.
- 6 Klipp eller knipsa bort vissnade blommor. Det sporrar växten till att bilda nya blomknoppar. Om du vill samla frön till odling nästa år, lämna kvar blommorna, så att växten kan börja bilda frön.
- 7 Låt perennernas blom- och bladställningar vara kvar över vintern och skär ner dem först följande vår. Sålunda förbättras övervintringsmöjligheterna.

- 8 Det vanligaste sättet att föröka perenner är att dela. Många arter kan delas redan några år efter planteringen. Vissa arter nästan kräver delning, för att de skall växa bra. Det går även att odla nya perenner från de frön de bildat.

Blomlökar

Lök- och knölväxter används under barr- och prydnadsbuskar och på gräsmattor. De används även för att fylla ut perennrabatter. Lök- och knölväxternas blomsterprakt blir finast om du planterar dem i grupp. Många av de här växterna blommar redan tidigt på våren.

MARKEN

Lök- och knölväxterna trivs på soliga växtplatser. Marken skall vara näringsrik och väl-dränerad. Små lökblommor, till exempel snödroppar och scilla behöver ett cirka 15 cm tjockt jordlager. Större blommor, som narcisser och gladioler behöver 30–40 cm jord.

PLANTERING

- 1 Plantera lökar som skall planteras enskilt med planteringsspade. Sätt löken i botten på planteringsgropen, täck med jord och täta lätt. Enligt en tumregel skall man plantera lökarna på ett djup som är 2–3 ggr lökens storlek, men läs också planteringsinstruktioner på påsen för varje sort.
- 2 På större planteringsområden kan du gräva ut en större yta. Sätt ut smålökarna med 5–10 centimeters avstånd från varandra, de större med cirka 15 centimeters avstånd.
- 3 Plantera smålöksblommor som krokusar i grupper om 15–20 stycken.

SKÖTSEL

- 4 Skär bort bladen först då de gulnat, så att näringsämnena som behövs nästa vår och sommar hinner lagras i löken.
- 5 Avlägsna överblommade blommor, eftersom fröbildningen konsumerar energi.
- 6 Som skötselgödsling kan du använda mångsidig naturgödsel eller gödsel lämpad för lökväxter, som du kan ge första gången lökblomman syns ovanför jorden.

- 7 Ny gödsling då blomningen tagit slut.
- 8 Då blomningen börjar försvagas är det oftast skäl att dela lökarna. Gör det genast efter blomningen. Gräv upp lökarna och lös-gör sidolökarna från moderlöken.

Lök- och knölväxter som planteras på hösten är krokus, snödroppar, våiris, påsklilja, scilla, tidigt blommande tulpaner och kejsartulpaner.

Lök- och knölväxter som övervintrar i lager och planteras på våren är dahlia, kannna, knöl-begonia och gladioler.

Praktiska övningar:

1. Dela perenner.
2. Planera en rabatt med sommarblommor och plantera blommorna.
3. Planera en lökblomsplantering.
4. Planera en blomplantering för en balkong eller ett fönsterbräde.
5. Gör nässelgödsel.

Foto: Nina Holmlund

MODUL 4: KÖKSTRÄDGÅRDEN

Under kursmodulen lär du dig:

✓ **Planera en köksträdgård**

✓ **Anlägga en köksträdgård**

En egen köksträdgård är ett roligt och enkelt sätt att få ingredienser till matlagningen. En bra skött köksträdgård är också en prydnad för trädgården. På en balkong eller en terrass kan man i krukor eller torvsäckar odla till exempel bladgrönsaker, gurkor, tomater och flera kryddväxter. Ampeltomater och ampeljordgubbar kan man odla i en balkonglåda eller en ampel.

Planering av köksträdgården

Det lönar sig att rita upp planen över köksträdgården på papper. Beakta i planen hur mycket frön du behöver, så- och planteringstiderna för olika växter, avstånden mellan plantor och rader samt höjden på växterna. En nybörjare gör bäst i att föredra lättodlade växter.

Gödsling

Anlägg köksträdgården på ett soligt och varmt ställe, eftersom redan halvskugga försämrar skördens omfattning och kvalitet.

På våren precis innan sådden, då marken redan är varm och torr på ytan, sprid ut kompost eller gödsel på trädgårdslandet och arbeta in det hela i ytskiktet med till exempel en grep (inte djupare än 10 cm).

Hur mycket kompost du tar beror på odlingsväxternas näringsbehov, markens näringsinnehåll samt kompostens näringsinnehåll och förmultningsgrad.

Avlägsna ogräs noggrant med hjälp av en kratta. Jämna därefter marken. Resultatet blir en lucker och jämn odlingsbädd där fröna kan gro jämnt.

KOMPOSTMÄNGD

En skottkärra kompost väger cirka 50 kg.

✿ För mark som producerat dålig skörd året innan, eller då du anlägger en ny köksträdgård: 300–400 kg/ar, eller $3\text{--}4\text{ kg/m}^2 = 2$ spadtag/m².

✿ För mark som producerat god skörd sommaren innan: 100–150 kg/ar, eller $1\text{--}1,5\text{ kg/m}^2 = 1$ spadtag/m².

Plantering

FÖRKULTIVERING AV PLANTAN

En del av växterna, till exempel selleri, purjo och tomat, har lång växttid, och måste förkultiveras inomhus före de planteras ut.

- 1 Så under mars-april. Så fröna som bredsädd i växttorv, till exempel i lådor och låt gro i rumstemperatur på ett ljust ställe.
- 2 Då hjärtbladen grott, invänta ytterligare ett bladpar och skola sedan om i separata krukor, så de får rum för tillväxt.
- 3 Innan man planterar ut växterna, låt dem dagtid härdas utomhus.

PLANTERING

Förkultiverade växter planteras i rader, avståndet varierar enligt art. Även frön sås i rader. På fröpåsarna hittar man exakt information om tidpunkt för direktsådd/förkultivering, planteringsavstånd, radavstånd, med mera.

- 1 Märk ut raderna genom att spänna upp snören, och dra upp fåror med en kratta eller en käpp. För de flesta växter är ett lämpligt radavstånd cirka 30 cm. Stora växter, till exempel pumpa och frilandsgurka, kräver cirka 100 centimeters mellanrum mellan raderna.
- 2 Om jorden är torr, vattna fårans botten innan sådden.
- 3 Frön får inte sås för djupt, då kan de börja lida av syrebrist. Så mindre frön, som morot, på 0,5 centimeters djup. Större, som rödbeta, sår du på 2 centimeters djup, och stora, som ärter, på 3–4 centimeters djup. Täck över fröna lätt med en kratta och täta till marken med krattan.

Foto: Irmelin Nymän

- 4 Märk ut vad som växer i vilken rad.
- 5 Mellan raderna i trädgårdslandet kan du bre ut strö, flis eller gräsklipp. Skiktet håller marken fuktig och förhindrar att ogräset får fart. Gräsklippet gödslar dessutom.
- 6 Fröna gror snabbare om man drar en fiberduk över såraderna. Duken skyddar mot lindrig frost, förhindrar att fukten avdunstar och håller marken varm. Duken skyddar också mot många skadedjur.

Tips!

- ✿ I trädgårdslandet kan du som dekoration så och plantera sommarblommor.
- ✿ Små frön är lättare att så med så kallade såband.

Skötsel av köksträdgården

Kratta odlingsjorden regelbundet. Det förhindrar att en jordskorpa uppstår, och det släpper in luft. Samtidigt får inte ogräset fotfäste.

Gallra i raderna i god tid, så att varje växt får tillräckligt med utrymme.

Vattna trädgårdslandet hellre på kvällarna eller tidigt på morgonen, då avdunstar en mindre mängd fukt än mitt på dagen.

Kratta upp en liten ås vid plantans rotsystem. Det hjälper roten att få syre och marken att bli varm.

Vissa växter, till exempel bönor, tomater och ärter, behöver stöd.

Tips!

- ✿ Låt inte ogräsen blomma i trädgårdslandet – för att undvika att de hinner fröa av sig.
- ✿ Det lönar sig att föra bort ogräs man krattat ihop från trädgårdslandet, annars slår det lätt rot igen i radmellanrummen.

Praktiska övningar:

- 1. Planera en egen köksträdgård. Låt en sakkunnig utvärdera hur den skulle fungera. Bekanta dig med såanvisningarna på fröpåsarna.**
- 2. Bekanta er med trädgårdslandet och växtligheten. Är ni nöjda med de växter ni valt?**

Foto: Mia Gull

MODUL 5: BÄRTRÄDGÅRDEN

Under kursmodulen lär du dig:

✓ **Känna igen de vanligaste bärbuskarna**

✓ **Plantera och sköta bärbuskar**

Trädgårdsbär

Svarta vinbär och röda vinbär är de klimatologiskt tåligaste bärarterna som odlas i Finland. De kan odlas i nästan hela landet. Utöver nyttoaspekten är de även vackra prydnadsbuskar. Alla vinbär innehåller mycket C-vitamin, och av dem tillverkas safter, geléer och sylter. Svartvinbärsblad används som krydda i ättikskonserver, till saft och som ingrediens i te.

Bland våra trädgårdsbär är krusbären de klimatologiskt mest krävande. Krusbären används halvmogna i marmelad och sylt. Som mogna är de goda i sig. Vinbären och krusbären är i allmänhet trädgårdens mest problemfria växter. Bärbuskar kan du även använda som tomtavgränsningar.

Hallon och jordgubbe är finländarnas delikatessbär. De hör hemma i varje trädgårdslund på samma sätt som vinbären. Hallon trivs ända i höjd med Rovaniemi, och jordgubbar kan odlas i nästan hela landet.

Vinbär och krusbär

PLANTERING

Alla bärbuskar behöver en solig, varm och vindskyddad växtplats. På ett mycket blåsigt ställe kan pollineringen misslyckas, eftersom insekter undviker hård vind. Det lönar sig inte att plantera vinbärs- eller krusbärsbuskar under träd. Bärbuskar kan planteras i rader, som häck eller i grupper. Myllan bör vara väl dränerande, eftersom vinbären inte alls trivs i våt mark. En lerjord kan luckras upp med sand och torv. Plantorna kan planteras på våren eller på hösten. Plantor i kruka kan planteras hela växtsäsongen.

- 1 Då du planterar buskar i köksträdgården, reservera ca. tre spadtag kompost per planta.
- 2 Gräv en planteringsgrop som är 50 cm djup och 70 cm bred. Om du anlägger en häck, gräv ett dike som är 40–50 cm brett.
- 3 Plantera buskarna med 2–2,5 meters mel-

lanrum. Om du planterar i rader bör radmellanrummet vara cirka 3 meter, och avståndet mellan plantorna 1,5 meter. Plantorna i en häck skall ha ett avstånd på 1–1,5 meter. Vattna planteringsgropen. Plantera plantorna 5–10 cm djupare än de tidigare vuxit, så att rotförgreningarna blir helt under jorden.

- 4 Räta ut rötterna i planteringsgropen och täta jorden lätt kring rötterna.
- 5 Vattna plantorna efter planteringen.

FÖRYNGRINGSBESKÄRNING

Gör en uppbyggande beskärning alltid på våren, även om du planterat på hösten. Skär ner plantorna till en höjd på 10–20 cm, eftersom det befrämjar förgreningar. Plantor som sålts i kruka behöver oftast inte en uppbyggande beskärning, eftersom den redan gjorts på plantskolan.

GÖDSLING

På våren kan trädgårdsbären gödslas med kompost eller gödselblandning lämpad för bär. På hösten används endast kvävefritt gödsel. Vattna buskarna under långa värmeperioder och ge rikligt med vatten varje gång. Vattenbehovet är som störst efter blomningen då karten bildas. Det är bra att sprida ut ett skyddsskikt över rotområdet. De håller jordens struktur i skick och ogräset i schack. Här fungerar bland annat bark, flis eller strö. Om man täcker med gräsklipp så fungerar det samtidigt som gödsel.

UNDERHÅLLSBESKÄRNING

Ta årligen bort döda och skadade grenar från buskarna. Då svartvinbärsbuskarna blivit 4–5 år gamla, ta årligen bort grenar som är gamla och fläktade, skavande eller böjer sig mot marken. Gamla grenar är mörka, har ofta mossor på sig, och deras årsväxt är liten. Beskär där det är för tätt, så att ljuset når även innerdelarna av busken.

Rödvinbärs-, vita vinbärs-, gröna vinbärs- och krusbärsbuskar växer långsammare, så beskär dem först då de nått en ålder på 5–6 år. När du beskär, skär ända vid grenroten, eftersom eventuella stumpar är inkörsportar för rötsvamp som skadar busken. Beskär buskarna på våren.

Hallon

ODLINGSMARK OCH GÖDSEL

Marken i ett hallonland skall vara lucker, varm och med stort jorddjup. Hallonet lider lätt av torka, eftersom rötterna växer nära markytan. Den bästa marken är mulrika, luckra sand- och lerjordar. Anlägg hallonlandet på ett soligt och varmt ställe.

Plantera hallonbuskarna i rad. Planter kan köpas med bara rötter eller odlade i kruka.

Gräv ett 40 cm djupt och 40–50 cm brett dike för hallonplantorna.

Mellanrum mellan raderna är 2–3 meter.

Plantera hallonen med 50 centimeters avstånd från varandra, 3 cm djupare än då de odlats. Fyll diket med jord som förbättrats med välbrunnen kompost. Undvik gödsel med starkt inslag av kväve.

Plantornas rotsystem får inte i något skede torka ut, så vattna vid behov.

Plantorna kan planteras tidigt på våren eller sent på hösten.

För att bibehålla fukten som hallonet behöver är det bra att bre ut ett skyddsskikt på markytan. Här fungerar flis, bark, gräsklipp eller nerfallna löv bra.

FÖRYNGRINGSBESKÄRNING

Gör den uppbyggande beskärningen ovanför en frisk knopp, 20–30 cm ovanför markytan, för att befrämja förgreningen. Beskär plantor som planterats på hösten först nästa vår. Hallonens skott är tvååriga. De ger skörd andra växtperioden och vissnar därefter.

SKÖTSEL

Under torra perioder skall man vara noggrann med bevattningen. Långa skott behöver stöd, stöden kan bestå av parstöd. Slår först ner käppar med jämna mellanrum i växtraden, spänn därefter ståltråd mellan käpparna på en höjd av 0,5 och 1 meter. Gör en skötselgödsling på våren. Här lämpar sig ett kvävefattigt blandgödsel eller välbrunnen kompost.

UNDERHÅLLSBESKÄRNING

Gör underhållsbeskärningen på våren innan knopparna slagit ut. Ta bort alla skott som producerat, eller som är torra eller skadade. Skär ända vid markytan. Lämna i medeltal 8–10 unga skott per löpmeter. Beskär ett år gamla skott för att befrämja förgrening och underlätta plockandet.

Jordgubbe

ODLINGSMARK OCH GÖDSEL

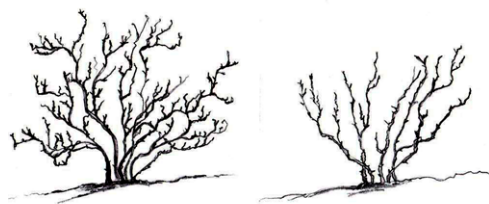
Jordgubben behöver ett soligt och öppet odlingsland. Jordgubbslandet anläggs ofta i samband med köksträdgården. Jordgubbar kan också planteras i en ampel på balkongen eller terrassen. Vissa sorter passar bättre i en ampel på grund av sina egenskaper. De säljs också som färdiga ampar.

Att beskära vinbärs- och krusbärsbuskar

Beskärning av vinbär

Nedliggande och skadade grenar tas bort. Gallra bort en del av de äldsta grenarna, på så sätt stimuleras tillväxten av nya skott. Skär av grenarna så nära marken som möjligt.

Beskärning av krusbär

Beskärs i stort sett som vinbär. Äldre grenar tas bort till förmån för yngre, men även dessa bör gallras för att släppa in tillräckligt med ljus.

Illustration: Mia Gull

Foto: Mia Gull

Foto: Imelin Nymn

Den bästa odlingsjorden är en mullrik ler- och sandjord.

Före du anlägger ett jordgubbsland lämpar det sig att som förväxter under föregående odlings-säsong odla grönsaker och grüngödslingsgrödor.

Avlägsna mångårigt ogräs. Samla ihop ogräs-rötterna då marken bearbetas, eller låt jorden gå i träda innan du börjar odla. Ett säkert sätt att utrota ogräset före odlingsstarten är att växtsäsongen innan täcka marken med något ljusstätt, till exempel svart plast, pappskivor eller gamla dagstidningar.

Gör en grundgödsling med naturgödsel eller gödselblandning.

PLANTERING

Plantera plantorna tidigt på våren eller i början av augusti i bänkar som är cirka 10 cm höga och 50 cm breda. Lämna cirka en meter mellan bänkarna.

Bred ut svart plast eller planteringsväv över bänken innan du planterar. Skyddet håller odlingsbänken jämnt fuktig, bären rena och förhindrar ogräs. Du kan också använda halmströ som du brer ut efter planteringen.

Spänn plasten eller tyget jämnt över bänken och täck kanterna noggrant med mull eller grus så att det hålls bra på plats. Gör hål i skyddet (hålets diameter cirka 8 cm) med 50 centimeters mellanrum.

Plantorna säljs med bara rötter eller i krukor. Uppbevara plantor som har bara rötter i vatten ända tills du planterar, och håll plantorna i kruka fuktiga. Köp bara certifierade bruksplantor!

Täta marken kring plantan för att förhindra uttorkning. Marken bör vara fuktig då du plante-

rar. Vattna innan planteringen men även efteråt.

SKÖTSEL

I idealfall behövs ingen årgödsling alls, utan grundgödslingen räcker för de cirka fem år som jordgubben växer bra på samma plats. Nässelvatten lämpar sig för bladgödsling utblandat i bevattningsvattnet. Om det behövs tilläggsgödsling, kan du sätta välbrunnen kompost i plantornas planteringshål.

- 1 Om bänkarna är täckta med plast eller väv drar du bort ogräs bara vid planteringshålen.
- 2 Radmellanrummen kan göras till gräsmatta, som du håller snygg med gräsklippare. Man kan också täcka mellanrummen med gräsklipp.
- 3 Kratta på våren bort vissnade löv från jordgubbslandet.
- 4 Jordgubbslandet mår inte bra av vårfrosträtter. Om en frostnatt hotar, täck över växtligheten med fiberväv. Det försnabbar även skörden.
- 5 Under varma perioder, vattna jordgubbslandet på en gång ordentligt, minst en hink vatten per kvadratmeter, så att hela rotsystemet får vatten och bevattningsomgångarna blir färre.
- 6 Knipsa av utlöparna efter skördetiden till exempel med en trädgårdssax. Utlöparna förbrukar moderplantans energi, och då ger plantan färre bär. Av utlöparna kan du driva upp sticklingar, det vill säga nya plantor.

Jordgubben ger skörd i 5–6 år. Efter det börjar bären bli mindre, rotproblemen ökar och markens kondition blir sämre. Anlägg nya bänkar på annat håll och låt den gamla marken vila.

Praktiska övningar

1. **Planera ditt eget jordgubbsland. Vilka sorter ska du skaffa, beroende på vilka behov du har? Jordgubbar för att äta direkt, göra saft och sylt av eller frysa? Vilka egenskaper har de sorter du valt (t.ex. tidig/sen, stora bär, sjukdomstålig osv)? Vilka sjukdomar drabbas dina sorter av?**
2. **Varför är jordgubbar nyttiga? Vad innehåller de för vitaminer och näringsämnen och vad är de i sin tur bra för?**

4H

✓ **självständigt tänkande (huvud)**

✓ **praktiska färdigheter (hand)**

✓ **medmänsklighet (hjärta)**

✓ **ett sunt liv i en sund miljö (hälsa)**

Finlands svenska 4H är en barn- och ungdomsorganisation med dryga 4500 medlemmar i Svenskfinland. I verksamheten aktiveras barn och ungdomar, stärks den sociala kompetensen och färdigheterna för arbetslivet, samt väcks intresse för landsbygden. I 4H lär vi genom att göra.

FINLANDS SVENSKA 4H

www.fs4h.fi